

формирования у школьников позитивно направленного поведения. Автор выделяет аспекты формирования готовности к превентивной деятельности будущих педагогов, определяет основные условия формирования готовности к превентивной деятельности будущий педагогов.

Ключевые слова: превентивная деятельность, готовность к превентивной деятельности, будущие педагоги, аспекты формирования готовности к превентивной деятельности, условия формирования готовности к превентивной деятельности.

SUMMARY

Voloshko A. On the problem of the definition of «readiness for preventive activity» of future teachers.

This article analyzes the concept of «readiness for preventive activity» of future teachers. The author defines this notion as the highest level of professional competence, which provides students mastering the system of preventive knowledge, skills and their active citizenship, the ability to solve creative tasks of preventive direction, to predict and simulate the situation against the effects of negative socialization, own the methodology of formation schoolchildren's positively directed behavior. The author highlights these aspects of formation of readiness for future teachers of preventive activity: coordination (the leader must be able to preventive process to coordinate and ensure the coherence of all the influences of the participants of the process); information (implies formation ability to receive, process and make optimal use of the information that comes from the target audience, as well as other participants in the system of preventive activity); communicative (to develop communicative skills and abilities); creative (to stimulate creative abilities and imagination); reflexive-evaluation (includes objective assessment of its activities and reflection at all stages of the organization of preventive activity). The main conditions for formation of readiness for future preventive activity of the teachers are allocated as follows: 1) update the content, forms and methods of training future teachers to preventive activity by amending the content of general and specific topics related to the problems and implement preventive the course «The Technique of socio-educational work in the modern conditions»; 2) the improvement of programs of training and work practices through the introduction and implementation of tasks for the study of preventive activity; 3) to encourage extracurricular educational work on the formation of health-preserving ideas, skills of a healthy way of life; 4) the connection of additional features of Pedagogical University and social potential of the region in order to improve training of future teachers to preventive activity.

Key words: preventive activity, willingness to preventive activity, future teachers, aspects of preparedness for preventive activity, the conditions of formation of readiness for preventive activity.

УДК 37.013.42:316.62:343.85-053.6

О. Б. Кривонос

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається сутність делінквентної поведінки підлітків як порушення дисципліни, погані вчинки, злочини тощо, чинники, які призводять до формування такої поведінки, зокрема, соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні.

Систематизовано заходи профілактики делінквентної поведінки учнів у роботі соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу, до яких

віднесена первинна та вторинна профілактика правопорушень, соціальна реабілітація неповнолітніх, які мали досвід протиправної поведінки та психолого-корекційна робота з ними тощо.

Ключові слова: *девіантна поведінка, делінквентна поведінка, причини делінквентної поведінки, засоби профілактики делінквентної поведінки.*

Постановка проблеми. У підлітковий період розвитку особистості відбуваються складні й суперечливі зміни, на підставі чого цей період ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків підлітка. Відбуваються вони за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними й надають процесові розвитку стрибкоподібного, бурхливого характеру. Майже завжди ці зміни супроводжуються появою в підлітка суб'єктивних труднощів. Ускладнюється і його виховання, оскільки підліток не підкоряється ефективним щодо молодшого школяра впливам дорослих, у різних формах проявляє непослух, опір і протест (упертість, грубість, негативізм, замкненість). Відбувається перехід від дитинства до юності, від незрілості до зрілості. Ця особливість проявляється у фізичному, розумовому, моральному, соціальному та духовному розвитку особистості.

Такі суттєві зміни нерідко супроводжуються делінквентною поведінкою, тобто такою, яка не відповідає суспільним нормам – моральним, правовим, побутовим, дисциплінарним та іншим.

У наш час констатується поширення різних негативних явищ серед шкільної молоді, зокрема, проявів делінквентної поведінки. Результати аналізу соціально-педагогічної практики показують, що однією з головних причин такої ситуації є формалізм в організації соціально-педагогічної профілактичної роботи. У зв'язку з цим, перед суспільством, школою, соціально-педагогічними службами постають завдання пошуку технологій соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками, схильними до делінквентної поведінки.

Аналіз актуальних досліджень. Різні аспекти значення соціальної норми при оцінці поведінки вихованця знайшли висвітлення в роботах сучасних теоретиків соціально-педагогічної думки: Л. Галагузової, І. Зверєвої, І. Козубовської, Л. Мардахаєва; дослідженням особливостей соціалізації неповнолітніх займалися Р. Каримова, О. Карпенко, І. Ковчина. Понятійно-категоріальний апарат, що відображає делінквентну поведінку, представлено в наукових розвідках Л. Вовк, І. Гілінського, Л. Новотворцевої, її критерії визначаються А. Капською, Б. Райським. Особливості підліткового віку як передумови виникнення делінквентної поведінки висвітлені І. Булах,

Г. Крайком. Положення щодо соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі були розроблені Р. Вайнолою, Н. Гузій, Н. Заверико.

Проте, можемо констатувати, що соціально-педагогічні засади означеної проблеми розкриті далеко не повною мірою. Відсутні єдиний понятійний апарат, ґрунтовна класифікація поведінкових відхилень і градація неповнолітніх, що їх проявляють. Це вимагає конкретизації теоретичних основ попередження делінквентної поведінки. Виявлено суперечності між організацією практичної роботи з підлітками делінквентної поведінки й недостатньою розробленістю організаційно-педагогічних аспектів соціально-педагогічної профілактики, які потребують удосконалення системи роботи в цілому й забезпечення її технологізації.

Мета статті – систематизувати соціально-педагогічні засади профілактики делінквентної поведінки підлітків у роботі соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу на сучасному етапі розвитку суспільства.

Основний виклад матеріалу. Суть делінквентної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості й суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі й прорахунки.

Виділяється поведінка, що відхиляється від моральних (аморальна), правових (протиправна), медичних (поведінка хворої людини) та інших норм [1].

Делінквентна поведінка (порушення дисципліни, погані вчинки, злочини тощо) – це один із п'яти типів девіантної поведінки. До девіантної поведінки також належать адиктивна поведінка (тютюнопаління, алкогольна залежність, токсикоманія, наркотична залежність), патохарактерологічна поведінка, проституція, суїцидальна поведінка [2].

Делінквентна поведінка, зокрема і підлітків, загрожує соціальному порядку й благополуччю оточуючих.

Проблема відхилень від соціальної норми почала турбувати людство дуже давно. У результаті аналізу сутності та причин делінквентної поведінки утворилося кілька теорій, що з різних позицій підходять до пояснення цього явища.

Аналіз теорій соціальних відхилень доводить, що визначальними факторами відхилень від певних норм є: рівень свідомості, моральності, розвиненість у суспільстві системи соціальних регуляторів поведінки людини та сформоване ставлення суспільства до людей, що порушують норми моралі й права. Істотним показником делінквентної поведінки виступає відхилення в ту чи іншу сторону з різною інтенсивністю і, внаслідок різноманітних причин, від поведінки, яка визнається нормальною.

Делінквентна поведінка має складну природу, обумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у складній взаємодії та взаємовпливі.

Профілактика й корекція відхилень у поведінці – це майже завжди вирішення питання про їх причини. Причинно-наслідкові зв'язки при цьому можуть бути різноманітними.

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації. Це пов'язано, по-перше, з темпом і ритмом техніко-технологічних перетворень, які пред'являють до людей, що ростуть, нові вимоги; по-друге, з насиченим характером інформації, яка створює масу «шумів», що глибинно впливають на підлітка, у якого ще не вироблено чіткої життєвої позиції; по-третє, з екологічними й економічними кризами, що уразили наше суспільство, що викликає в дітей відчуття безнадійності й роздратування.

При цьому в молодих людей розвивається відчуття протесту, часто неусвідомленого, і разом з тим росте їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму.

Підлітки більше за інші вікові групи страждають від нестабільності соціальної, економічної й моральної обстановки в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях та ідеалах (старі зруйновані, нові не створені).

М. Зайченко виділяє фактори ризику виникнення делінквентної поведінки дітей, до яких відносить [3]: *соціально-економічні* – зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку, безробіття, доступність алкоголю та тютюну; *соціально-педагогічні* – криза інституту сім'ї, зростання кількості сімей із конфліктним та асоціальним стилем виховання, проблеми, пов'язані з навчанням, конфлікти з учителями, низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі, слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді; *соціально-культурні* – зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, руйнація духовних

цінностей, збільшення кількості неформальних молодіжних об'єднань, у яких домінує культ сили, пропаганда ЗМІ асоціальних стереотипів поведінки; *психологічні* – акцентуації характеру, реакція емансипації, реакція групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантилізм, підвищений рівень тривожності; *біологічні* – порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму, вроджені психопатії, мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку, наслідки спадковості, вплив природного середовища.

Така складна та багатогранна природа делінквентної поведінки підлітків зумовлює й надзвичайну складність її соціально-педагогічної профілактики.

Профілактична робота соціального педагога з підлітками, схильними до правопорушень, – це, передусім, налагодження стосунків, спільна діяльність, постійна увага до особистості, контроль, аналіз свого ставлення до конкретного підлітка, особистісний, індивідуальний підхід.

Соціальний педагог повинен володіти науковими педагогічними знаннями про засоби впливу на підлітків, психологічним відчуттям, тактом, знанням етики, організаторськими здібностями, знати методи та стиль, індивідуально-особистісний підхід до важковиховуваних підлітків.

Важливу роль відіграють педагогічні технології соціальної адаптації, які включають: передбачення результатів виховання, засоби діагностики, методи педагогічного впливу, критерії вибору методів.

Педагогічні технології передбачають ситуації розвитку, саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, пропонують групи методів виховання, як: переконання, заборону, вказівки, обмеження, бесіду, співбесіду, інтерактивні, комунікативні, ігрові та інші ситуації.

Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки підлітків є найефективнішою в навчальних закладах. Вона можлива за умови такої організації педагогічного процесу, що забезпечить формування культури, адекватних соціальних норм поведінки, здорового способу життя. Важливим є реалізація психолого-педагогічних технологій формування активного психологічного захисту, ціннісного ставлення до здоров'я, індивідуальної стійкості до відхилень у поведінці [4].

Здійснення профілактичної роботи в загальноосвітній школі є прерогативою соціального педагога та психолога у співпраці з учителями, батьками, працівниками соціальних служб. Ця робота включає низку компонентів: виховання, корекція делінквентної поведінки, проведення

попереджувально-просвітницької роботи, первинної профілактики, що надає можливість отримати інформацію про правові норми поведінки в суспільстві, та вторинної профілактики – розпізнавання сигналів, як потенційно проблематичних, з метою реагування на них, щоб уникнути подальших проблем.

Кожна шкільна профілактична програма повинна містити в собі превентивні компоненти, через які здійснюється виховний вплив на учня.

Соціально-педагогічна профілактична діяльність спрямована на конкретного підлітка, що допомагає у вирішенні його індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості учня та його оточуючого середовища, пошук адекватних способів спілкування з підлітком, виявлення засобів допомоги йому самостійно вирішувати свої проблеми [5].

Відповідно до структури профілактичної діяльності соціальним педагогом розробляються форми й методи роботи з підлітками.

У підлітковому віці дорослі втрачають свій вплив на дитину й усе більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною та неформальною групами. Тому основний акцент роботи – робота з групою, яка включає профілактику причин і наслідків делінквентної поведінки. Формами профілактичної роботи є проведення групових дискусій із метою формування групової позитивної думки; проведення рольових ігор (програвання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі; диспут, у якому проходить ділова гра; екскурсія; бесіда.

Важливим є організація вільного часу підлітка. У даному випадку надається інформація щодо діяльності гуртків; секцій, клубів, дитячих і молодіжних організацій, щоб підліток міг вибрати собі захоплення за інтересами.

Соціально-профілактична робота з групою включає також формування міцних установок на здоровий спосіб життя.

До профілактичної роботи входить просвітницька робота з педагогічним колективом. У цьому аспекті соціальний педагог прагне вплинути на свідомість учителів, щоб, вони наслідували здоровий, моральний спосіб життя, були прикладом для учнів.

Здійснюється посередницька діяльність із залучення до соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків їх батьків, соціальних служб, міліції [6].

Завдання соціального педагога полягає у визначенні межі своїх можливостей, можливостей школи та батьків, обдумуванні питання доречності звернення до інших спеціалістів.

Допомога підлітку за межами школи надається за умови його згоди. В іншому випадку соціальний педагог просто консультується зі спеціалістом з приводу проблеми підлітка.

У процесі роботи соціального педагога з підлітком делінквентної поведінки він дотримується таких стратегій [7]: а) надання порад, визначення проблеми, пояснення чому зміна поведінки в позитивну сторону є важливою; б) усунення перешкод – визначення перешкод і допомога в їх практичному вирішенні; в) забезпечення вибору – пропонування низки виборів зменшує опір і допомагає учневі пережити етап активного прийняття рішення щодо відмови від делінквентної поведінки; г) прояви співчуття – використання рефлексивного слухання, щоб зрозуміти, яке значення надає учень своїй проблемі; розуміння його почуття; д) забезпечення зворотного зв'язку – заохочення зворотного зв'язку від сім'ї, друзів, порівняння зворотних зв'язків; ж) пояснення цілей – угода між педагогом та учнем про спільну мету, цілі; з) активна допомога – підтримка й демонстрація ставлення активної допомоги в процесі змін учня, виявлення ініціативи в заохоченні подальших зустрічей.

Усі вище перелічені стратегії покликані мотивувати підлітка до змін у його стилі життя, характері поведінки, вплинути на особистість учня, його свідомість з метою формування позитивних якостей характеру та профілактику делінквентної поведінки.

Висновок. Таким чином, проведений аналіз соціально-педагогічних засад профілактики делінквентної поведінки підлітків дає підстави зробити деякі узагальнення. Основними напрямками роботи з підлітками з делінквентною поведінкою стає первинна та вторинна профілактика правопорушень, соціальна реабілітація неповнолітніх, які мали досвід протиправної поведінки та психолого-корекційна робота з ними. Реалізація цих напрямів забезпечується шляхом упровадження комплексу стратегій, соціально-педагогічних технологій, форм і методів роботи соціального педагога як у загальноосвітніх закладах, так і за їх межами. Особливе значення має надання інформаційних послуг (лекції, зустрічі з фахівцями, підготовка та поширення рекламної продукції, консультації юриста); здійснення соціального супроводу неповнолітнього (вивчення соціальної ситуації; мінімізація негативного впливу оточення; вирішення особистісних проблем); організація зайнятості підлітків (залучення до суспільно-корисної роботи, волонтерства, організація змістовного дозвілля) та сприяння самореалізації та самовдосконаленню підлітків із делінквентною поведінкою (тренінги, консультації психолога тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексенко О. Діти нашого сьогодення : [про антисоціальну поведінку підлітків] / О. Алексенко // Соціальна педагогіка. – 2009. – № 7(липень). – С. 44–45.
2. Жигайло Н. І. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації / Н. І. Жигайло // Соціальна педагогіка. – 2007. – № 8. – С. 105–111.
3. Зайченко М. Діагностика та корекція девіантної поведінки учнів / М. Зайченко // Соціальна педагогіка. – 2010. – № 2 (лютий). – С. 41–55.
4. Орел Г. О. Організація роботи з профілактики девіантної поведінки серед підлітків / Г. О. Орел // Соціальний працівник. – 2007. – № 9 (травень). – С. 24–31.
5. Оржеховська, В. М. Девіантна поведінка неповнолітніх та міжсекторальна стратегія її профілактики / В. М. Оржеховська // Педагогічна і психологічна наука в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України у 5-ти т. / ред. В. Г. Кремень [та ін.]. – К., 2007. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 349–358.
6. Ранняя профилактика девиантного поведения детей и подростков. Интегративная социально-педагогическая деятельность учреждений допол. образования и общеобразов. школы : учеб. пособ. / под ред. А. Б. Фоминой. – М. : Пед.об-во России, 2003. – 128 с.
7. Шарапова О. В. Комплексна програма вивчення і корекції відхилень поведінки молодших школярів / О. В. Шарапова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [кол. авт.]. – К., 2002. – Вип. 33. – С. 160–166.

РЕЗЮМЕ

Кривонос О. Б. Социальная профилактика делинквентного поведения подростков.

В статье рассматривается содержание делинквентного поведения подростков как нарушение дисциплины, плохие поступки, преступления; факторы, которые приводят к формированию такого поведения, а именно: социально-экономические, социально-педагогические, социально-культурные, психологические, биологические.

Систематизированы меры профилактики делинквентного поведения подростков в работе социального педагога общеобразовательного учебного заведения, к которым отнесена первичная и вторичная профилактика правонарушений, социальная реабилитация несовершеннолетних, которые имели опыт противоправного поведения, психолого-коррекционная работа с ними.

Ключевые слова: *девиантное поведение, делинквентное поведение, причины делинквентного поведения, меры профилактики делинквентного поведения.*

SUMMARY

Kryvonos O. Social prevention of delinquent behavior among the adolescents.

The article considers the nature of delinquent behavior of the teenagers as violation of discipline, bad deeds, crimes, etc.; the factors that lead to the formation of such behavior, including social and economic – reducing of living standards, stratification of society, limited opportunities for socially approved ways of earnings, unemployment, access to alcohol and tobacco; social and educational – the crisis of the family, the growing number of the families with conflicts and antisocial way of education, problems with learning, conflicts with the teachers, low status in the adolescent student group, weak employment of children and youth in the extracurricular activities; social and cultural – reduction of the level of moral standards, dissemination of criminal subculture, the destruction of religious values, increasing the number of informal youth associations, which are dominated by the cult of force, media propaganda of antisocial behavior; psychological – accentuation of character, reaction emancipation, response group, the desire for self-satisfaction, the desire to look an adult, the need to change the mental state in a stressful situation, infantilism, an elevated

level of anxiety; biological – a violation of work of the enzymical and hormonal systems of organism, innate psychopathy, minimal brain dysfunction impression due to organic brain effects of heredity, the influence of natural environment.

Taking into consideration these factors the measures of prevention of adolescent delinquent behavior in the work of social pedagogue of general educational establishment, which include primary and secondary prevention of crime, social rehabilitation of minors who have experience of illegal behavior and psycho-correction on them are systematized in the article. The implementation of these areas is provided by implementing the complex strategies, social and pedagogical techniques, the forms and methods of the social pedagogue both in secondary schools and beyond.

Key words: *deviant behavior, delinquent behavior, the causes of delinquent behavior, means of prevention of delinquent behavior.*